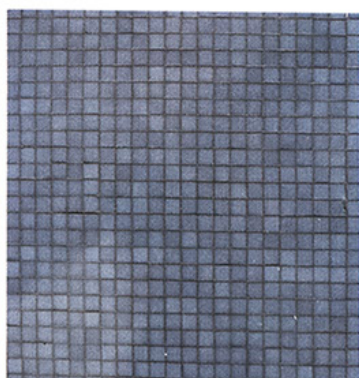
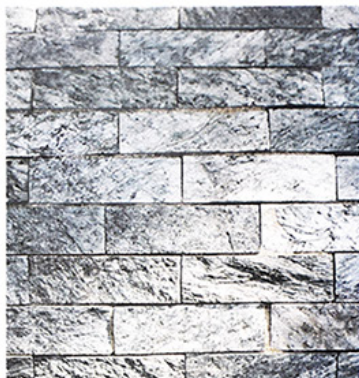

VERGETEN MATERIALISATIES

KLEUREN EN TEXT

MATERIALDETAILS

Materiaaldetails van vroeg-naoorlogse gebouwen. (foto's Heide Hinterthür, Delft)

UUR

Vroeg-naoorlogse gebouwen zijn bijna altijd ongeverfd, ze worden daarom door de meeste mensen kleurloos en saai gevonden. Zo niet door Heide Hinterthür, die gefascineerd raakte door de kleur en de textuur van vroeg-naoorlogse gebouwen in de Rotterdamse binnenstad. In een lezing met veel lichtbeelden van vergeten, vervulde en aangetaste gevels uit de periode vlak na de oorlog heeft Hinterthür onlangs de aanzet gegeven voor een positieve beschrijving van de toen gekozen materialisaties. Voor haar onderzoek sprak zij onder meer met architect Leo de Jonge, grand old man van de naoorlogse bouwpraktijk.

In 1990 is een boekje uitgebracht over de toepassing van kleur in Rotterdam. Centraal in het boekje staan de sociale-woningbouwprojecten in de stadsvernieuwing en op het DWL-terrein. Toevallig maakte ik mee, hoe dit boekje op de tv werd aangekondigd: 'In de jaren zestig en zeventig werd er veel met baksteen gebouwd, in de jaren tachtig met kleur'. Deze typering is wellicht wat grof, maar geeft wel aan hoe oppervlakkig er vaak over materiaal of kleur wordt gesproken. Kleur en baksteen lijken twee uitersten, kleur staat tegenover baksteen, tegenover materiaal. Kleur is slechts oppervlak, materiaal, als een jasje over een onbenoemde materie. En andersom is baksteen alleen materiaal, waarvan de kleur niet noemenswaardig lijkt. Kleuren, dat zijn rood, geel, blauw en groen, en niet zwart en wit en alles wat daartussen ligt, of bruin. Het heldere, frisse van kleur, daar gaat het om, en niet om het troebele, ondefinieerbare van kleur.

Komt het door deze opvatting van kleur dat vroeg-naoorlogse architectuur vaak als kleurloos wordt betiteld? En berust deze beoordeling op de bebouwing zelf, op hoe die gemaakt is, of is ze eerder psychologisch en maatschappelijk

Textuur in stedelijke context. (foto Heide Hinterthür, Delft)

van aard? Hoe dan ook, elke stad, en Rotterdam in het bijzonder, doe je tekort als je haar alleen vanuit bovengenoemde polarisatie beschrijft. Zeker Rotterdam, omdat een groot deel van de Rotterdamse binnenstad, en ook de uitbreidingswijken, is gebouwd met onbehandelde materialen, onbehandeld in de zin van: niet geverfd. Kleur zat in de materialen zelf; schilderwerk was duur. Titaanwit, oxydgeel en standgroen waren volgens de Rotterdamse architect Leo de Jonge de meest gangbare, want meest standvastige verfmiddelen, waarmee de kozijnen en deuren in de woningbouw konden worden gekleurd. (Standgroen is dus een soortnaam en niet de benaming van één kleur groen; stand verwijst daarbij naar standvastigheid, de duurzaamheid van de kleur.) Heldere kleuren waren duurder en konden alleen gevonden worden onder de synthetische verven. Het onderhoud van materialen speelde een grote rol. Misschien was dat een van de redenen waarom materialen die niet geverfd hoefden te worden, de voorkeur hadden.

Schaarste Na de oorlog was er een grote schaarste aan bouwmaterialen, vooral glas, staal en hout; in de eerste jaren na de oorlog was ook baksteen

nauwelijks beschikbaar. Alle aandacht was erop gericht deze materialen te vervangen. De ontwikkeling van beton speelde tegen deze achtergrond een belangrijke rol. Eerst als constructief materiaal, later ook als vormgevend en beeldend materiaal, waarmee hele gevels werden opgebouwd en afgewerkt.

In vergelijking met andere typen gebouwen had woningbouw de prioriteit. In de jaren vijftig werd op een gegeven moment door de minister van Wederopbouw verordend dat alle materialen die nodig waren voor de massawoningbouw, niet gebruikt mochten worden voor andere gebouwen. Ook geschoolde bouwvakkers als metselaars moesten eerst daar te werk worden gesteld.

In reactie op de schaarste aan bouwvakkers - in Rotterdam werd er met havenarbeiders gewerkt, in Den Haag werden ook vissers ingezet - zocht men naar productiemethoden die zoveel mogelijk in de fabriek konden plaatsvinden en naar bouwmaterialen die op de bouwplaats zelf ook door niet-bouwvakkers geassembleerd konden worden. Veelzeggend is het verhaal van Leo de Jonge over de uitvinding van de heren Welschen. Deze lieten op de bouwlocatie in Overschie een grote werkplaats

Bijenkorf in Rotterdam.
(archief Comité Wederopbouw, Rotterdam)

Bijzonder effect van de vervuiling van het travertin van de Bijenkorfgevel. (foto uit: On Weathering)

Fragment van Bijenkorfgevel.
(foto Heide Hinterthür, Delft)

oprichten. Onder het dak van deze loods werden mallen gemaakt en werd beton gestort voor gevelementen die niet meer mochten wegen dan twee arbeiders konden dragen. (Hoe zwaar dat toentertijd was, is mij niet bekend.) De meeste elementen werden echter in de fabriek vervaardigd.

De charmes van beton Beton was het moderne materiaal bij uitstek, dat veel moderne architecten fascineerde. Het materiaal werd dan ook op al zijn mogelijkheden en onmogelijkheden onderzocht. Aan de technische mogelijkheden van beton werd echter volgens velen afbreuk gedaan door de esthetische kwaliteiten van het materiaal. Zo was men bevreesd voor de veroudering van beton, voor de grauwe kleur ervan. Ook voor diegenen die gecharmeerd waren van het moderne karakter van beton, zoals Leo de Jonge, was de veroudering een belangrijk punt van aandacht.

Een mooi voorbeeld van de esthetische twijfels is te vinden in het Polytechnisch Tijdschrift van 1950, waarin onder de titel Betonarchitectuur een serie artikelen over nieuwe gebouwen werd gepubliceerd. Is beton wel een edel materiaal, zo vroeg men zich af. Een edel materiaal is een materiaal dat een fraaie kleur bezit, sterk is en een mooie structuur heeft. In deze definitie was beton echter niet te vinden. Beton was een materiaal, waarmee nieuwe gedaanten konden worden gevonden. Anders dan bij natuursteen, dat men toen wel een edel, maar evenzeer een doods materiaal vond, lag de levendigheid van beton in zijn vernieuwend karakter. Het artikel in het Polytechnisch Tijdschrift beschrijft verder een excursie naar Parijs, waar al in de jaren twintig betonnen gebouwen werden gemaakt. Een daarvan is de kerk Notre Dame de Raincy, naar ontwerp van Perret. Hoewel de deelnemers aan de excursie

de kerk van binnen prachtig en kleurrijk vinden, schrikken ze toch van de grauweheid van de buitenkant. Hoe zou zo'n grauwe gevel in Nederland staan, vraagt men zich af: 'Hoezeer men Parijs lieft heeft en hoe schilderachtig vele straten ook zijn, men kan niet ontkennen dat de gevels grauw zijn. In Nederland steekt het betonvlak tegen de frissere gevels beslist ongunstiger af'.

Verwerking Om de verwerking en vervuiling van het beton tegen te gaan heeft men na de oorlog veel onderzoek gedaan naar de detaillering en de bewerking van het oppervlak. Waarschijnlijk had men ook van de gladde en strakke vormgeving van de vooroorlogse gebouwen van het Nieuwe Bouwen geleerd. Het weglaten van daktrimmen en waterslagen had deze gebouwen immers lelijk laten verouderen. Lekstrepen en plaatselijke vuilophoppingen wilde men zoveel mogelijk vermijden. Zo koren de daktrimmen op grote schaal terug en zie je dat ter plaatse van borstweringspanelen reliëf wordt toegepast.

Was men eerst enthousiast geweest over het zogenaamde onderhoudsvrije aspect - beton hoeft immers in principe niet bedekt te worden met een laag verf -, de onregelmatigheid en de grijze kleur van betonnen gevelementen leidden er vaak toe dat er toch geschilderd werd. Zo werden de betonnen woningen in Overschie in verschillende grijs-tinten geschilderd.

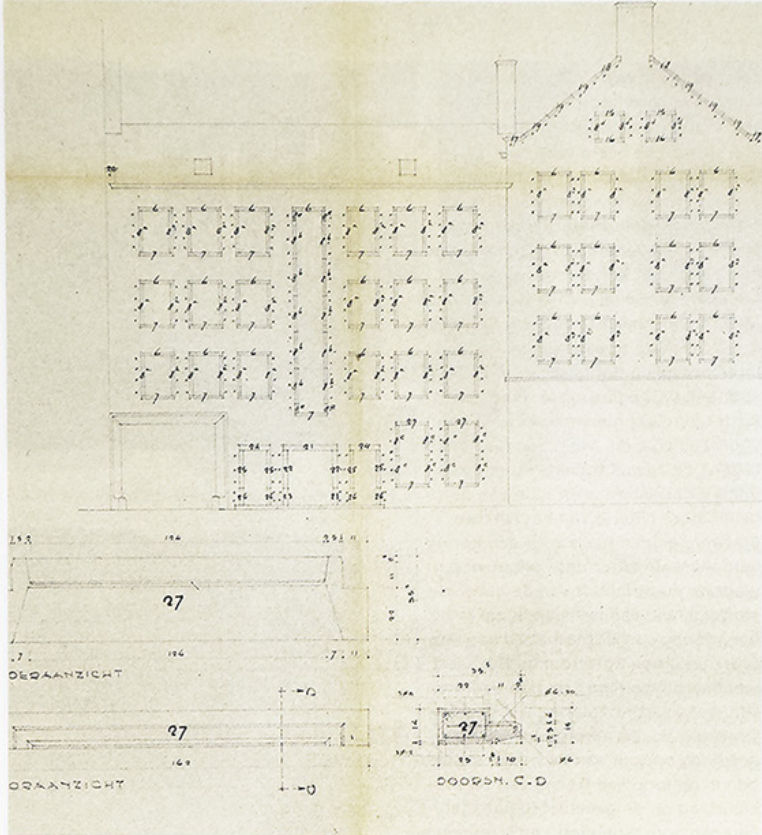
Bekleding Vaak werd het beton ook bekleed. In Schiebroek werden in de wijk 110 morgen de betonnen draagconstructie bekleed met betonnen tegels. Deze tegels zien er nog steeds prima uit. Het sliertenmotief van de tegel, veroorzaakt door een donkergrijze kleurtoeslag, maakt dat vuilaanhechting bijna niet opvalt. Ze zijn bij de renovatie een aantal jaren geleden dan

ook niet gesneuveld. Ook in de binnenstad van Rotterdam zie je veel voorbeelden van bekleed beton, waarbij vooral de plint van de bouwblokken met andere materialen is bekleed. Vaak gaat het om betonnen kolommen bij grote winkelruiten of toegangen. Er werden bijvoorbeeld sierbetonnen elementen toegepast, waarvoor kleurtoeslagen en andere toeslagmaterialen als natuursteensoorten werden gebruikt om de kleur van het beton op te halen. Maar ook het oppervlak werd bewerkt, door het te boucharderen, te scharreren en te frijnen. Deze bewerkingsmethoden van het beton moesten veelal het karakter van natuursteen oproepen. Het eigenaardige is dat deze methode werd toegepast zowel door architecten uit de traditie van de Delftsche School als door architecten die in de moderne vormen-taal werken.

Ook tegels, glasmozaïektegels in verschillende kleuren en natuursteenbeplating komen veel voor als bekleding van de kolommen van de onderbouw van winkels.

Een aparte toepassing van gevelementen is te vinden bij de betonnen kozijnen. In de eerste tijd na de oorlog ging het er nog tamelijk ambachtelijk aan toe. Standaardbekistingen voor de kozijnen kwamen pas later op de markt. Om arbeidskracht en tijd op de bouwplaats te besparen leverde men vanuit de fabriek de kozijnen samen met de stalen ramen. Aanvankelijk moesten voor elk element aparte tekeningen worden gemaakt, zoals op de tekening voor een gevel aan de Witte de Withstraat te zien is.

De vroeg-naoorlogse ornamentiek van betonnen elementen, zo karakteristiek voor Rotterdam, verdween in de bouwplannen die na 1951 ontwikkeld werden, als gevolg van bepalingen in de Voorschriften en Wenken uit 1951 waarin elke opsmuk van de gevel werd afgewezen.

Op een tekening van een gevel aan de Witte de Withstraat in Rotterdam een mooie mix van traditionele vormentaal met zowel moderne als traditionele bouwmaterialen: glas-in-loodramen in smalle, luchtige raamstroken voor de trappenhuizen; betonnen, gestapelde kozijnen; betonnen borstweringen in decoratieve patronen. Op de geveltekening zijn alle elementen van de betonnen kozijnen gemarkeerd met een cijfer. Elk cijfer staat voor een afzonderlijke tekening, alsof het om natuursteen gaat. De omlijsting wordt aangeduid als kunststeen, waarmee vermoedelijk sierbeton wordt bedoeld. Architectenbureau Lockhorst & Overeijnder, 1949-1951.

Bij dit gebouw in de Karel Doormanstraat 335 in Rotterdam, ontworpen door W.J. Fiolet, 1961-1966, is de gevel grotendeels opgebouwd uit geprefabriceerde elementen van sierbeton die door een toeslag van wit marmeer en het zeer gladde, gepolijste oppervlak

niet grauw zijn geworden. Lekstrepen treden voornamelijk op bij de kozijnen die uit hetzelfde materiaal zijn gemaakt. Een bijzondere materiaaltoepassing die, hoewel duidelijk in de traditie van de modernen, meer is dan alleen nabootsing van het beeld van de

witgestucte gevel. Dat komt door de vormgeving van de kozijnen, die als plastische en bijna monoliet ogende elementen duidelijk ontworpen zijn vanuit de mogelijkheden van het beton. (foto's Heide Hinterthür, Delft)